

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ,

у якому я народжуюся
та описую своїх батька й матір

ЦЕ СТАЛОСЯ того самого року, коли п'ятилітній Вольфганг Амадей Моцарт написав менует для клавесина*; точнісінько того ж року, коли в Індії британці відбили Пондічеррі у французів; одного й того ж року, коли вперше надрукували ноти до пісеньки «Сяй, сяй, зіронько»**; того ж таки року, тобто 1761-го, коли у великому місті Парижі люди в літературних салонах оповідали казки про чудовиськ у замках, чоловіків із синіми бородами, красунь, що ніяк не прокинуться, котів у чоботях, черевички з кришталю, наймолодших братів із пасмами волосся дивного кольору, доньок, закутаних в ослячі шкіри, поки люди в лондонських клубах обговорювали коронацію короля Георга Третього і королеви Шарлотти. А дуже далеко від усієї цієї метушні, у невеликому селі в Ельзасі, у присутності червонощокої повитухи і двох місцевих дівчат у переляканій матері народилося заміркувате дитя.

Дитину похапцем похрестили, назвавши її Анн-Марі Гросгольц, хоча мене завжди кликатимуть просто Марі. Спершу я вся майже поміщалася в материні стулені долоньки, і ніхто не чекав, що я довго протягну. Однак я пережила свою першу ніч і продихала собі весь перший тиждень,

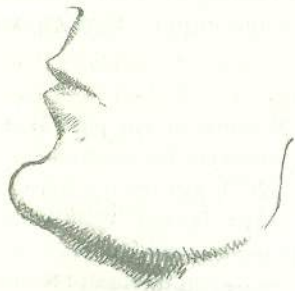
* Наприкінці 1761 року Моцарт написав кілька коротких менуетів, які занотував його батько Леопольд у збірці, знаній під назвою *Nannerl Notenbuch* (мелодії для сестри Моцарта). — Тут і далі прим. пер.

** Пісня *Twinkle, Twinkle, Little Star* вперше надрукована зі словами 1806 року, однак у ній використовували більш ранню французьку мелодію до дитячої пісеньки *Ah! vous dirai-je, maman*, опубліковану 1761 року.

усупереч похмурим прогнозам. А після того моє серце й далі розмірено вистукало весь мій перший місяць. Дитя було дрібне і вперте.

Моїй самотній матері виповнилося вісімнадцять на момент мого народження. Вона була маленькою жінкою, десь п'ять футів, і доля призначила її дочкою священника. Мій дід, овдовілий через віспу, був дуже суворий чоловік — сама лють, загорнута в чорну рясу. Він ніколи не спускав із неї ока. Коли він помер, материні життя змінилося. Вона почала бачитися з іншими людьми, з селянами, які приходили її навідати, і серед них трапився один солдат. Той солдат, що кавалерував трохи довше звичайного віку, був понурої вдачі, бо набачив стільки всього жахливого та втратив багатьох товаришів. Він почав заглядатися на матір; подумав, що вони, так би мовити, щасливо сумуватимуть разом. Її звали Анна-Марія Вальтнер. Його звали Йозеф-Георг Гросгольц. Вони одружилися, моя мати і мій батько. І було кохання, і були радощі.

У матері був великий римський ніс. Батько, як я з часом почала вважати, мав тверде підборіддя, що трохи виступало вперед. Здається, те підборіддя і той ніс пасували одне до одного. Та невдовзі батькова відпустка закінчилася, і він повернувся на війну. Ніс матері й батькове підборіддя зналися три тижні.

Я народилася з любові. Любов, яку мої батько й мати мали одне до одного, назавжди відбилася в мене на обличчі. Я народилася і з носом Вальтнерів, і з підборіддям Гросгольців. Кожна з цих ознак була вже видатною сама по собі й гарно додавала норову обличчям у цих двох родин; наслідок того, як їх сполучено, виявився трохи незграбним, ніби я виставляла напоказ більше плоті, ніж мені особисто належалося. Діти виростають безладно. Деякі відзначаються тим, що в них дивовижно швидко росте волосся чи внапрочуд ранньому віці ріжуться зуби; у когось ластовиння по всьому тілу; інші з'являються у світ такі бліді, що лякають своєю білою голизною всіх, хто їх спостереже. Я проклала шлях у життя носом і підборіддям. Авжеж, тоді я не усвідомлювала, з якими надзвичайними тілами ще познайомлюся, у яких велетенських будинках замешкаю, у яких кривавих подіях опинюся пошитою, та однак, як мені здається, ніс та підборіддя про все це вже трохи підозрювали. Ніс і підборіддя — панцир на все життя. Ніс і підборіддя — отакі супутники. А спочатку й назавжди була любов.

Оскільки дівчат мого стану не вчили, мати дала мені освіту через Бога. Біблія стала моїм букварем. А поза тим я носила в дім дрова, шукала в лісі хмиз на розпал, мила посуд і прала одяг, нарізала овочі, забирала м'ясо у крамниці. Я підмітала. Я чистила. Я носила. Я завжди чимось займалася. Мати вчила мене бути працювитою. Коли моя мати була зайнята, вона була щаслива; а коли спинялася, тоді й непевність наздоганяла її, доки ту не розвіювала якась нова справа. Мати завжди рухалася, і рух їй добре пасував.

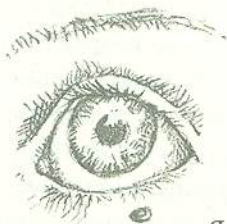
— Збагни, — бувало, казала вона, — що ти можеш зробити. Завжди щось та й знайдеш. Колись твій батько повернеться і побачить, яка ти хороша і корисна дитина.

— Дякую, матінко. Я буду найкориснішою, я дуже цього бажаю.

— Ох ти і створіння!

— Я? Створіння?

— Так, моє власне маленьке створіння.

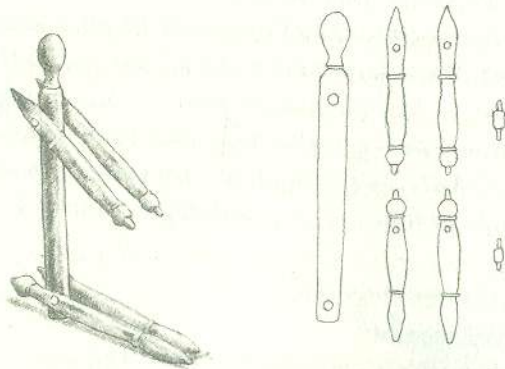

Мати розчісувала мені волосся з надзвичайною наполегливістю. Іноді вона торкалася моєї щоки чи плескала по очіпку. Імовірно, вона була не дуже гарна, але я її вважала гарною. У неї була маленька родимка якраз під оком. Якби ж я пам'ятала її усмішку. Я точно

знаю, що вона усміхалася.

У п'ять років я вже була зростом зі старого пса, що жив у сусідньому будинку. Пізніше я виросту до дверних ручок, які люблю терти. Ще потім доросту до сердець багатьох людей, і на цьому зупинюся. Іноді я чула, як жінки, що заважували мене в селищі й нахилилися поцілувати, бурмотили: «Нелегко буде підшукати чоловіка».

На п'ятий день народження дорога матінка подарувала мені ляльку. Вона була Марта. Я сама дала їй ім'я. Я спізнала її тільце, яке було вшестеро менше за моє; я повністю його вивчила, вивертаючи туди й сюди, часом грубо, часом із великою обачністю. Вона прибула до мене оголена й без обличчя. Складалася з семи дерев'яних кілочків, які збиралися в певному порядку й тоді приблизно нагадували фігуру людини. Марта стала першою, поза моєю матір'ю, хто глибоко прив'язав мене до світу; я постійно носила її з собою. Ми були щасливі разом: мати, Марта і я.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Родина Гросгольц

БАТЬКО ЦІ ПЕРШІ РОКИ був відсутній — у війську вигадували що далі, тим більше приводів відстрочувати йому відпустку. А що батько міг із цим удіяти? Скромна кульбаба летить туди, куди її видують. Він був не з нами, але не забутий. Іноді мати садовила мене на табурет коло каміна й розповідала про батька. Стільки задоволення мені приносило вимовляння цього слова: батько. Іноді, коли мати десь ходила, я потайки зверталася до грубки, мов до батька; або до стільця, скрині, різних дерев, я вклонялася їм чи обіймалася з ними, наче готуючись до батькового повернення. Батько в селищі був повсюди; батько був у церкві; він стояв поруч із корівниками. Батько стоїть за правду, казала мати. І таким би він і зостався в нашій пам'яті, якби так і не повернувся додому.

Але одного дня це сталося. Батькові з плоті і крові довелося вийти у відставку — не через битву, бо того року битв у Європі не трапилося, а через гармату, яка схибала під час параду.

Ту гармату пошкодили в битві під Фрайбергом у 1762 році, а лагодили вочевидь абияк, бо єдине з'явлення того несправного знаряддя незворотно змінило моє життя. Якось на недільному параді, який мав стати для гармати останнім, її підпалили, щоб дала залп, але щось у ній страшенно заклинило, і гармата порснула сіркою, вугіллям, селітрою й розпеченим металом, розпорошивши їх широкою дугою. Батько стояв під тією дугою, і через те йому врешті дозволили поїхати додому.

Мати нетямилася від хвилювання і радості.

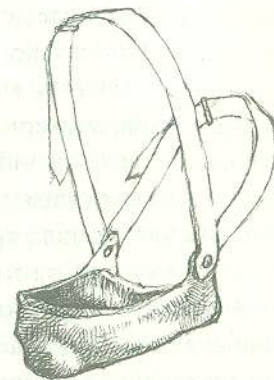
— Твій батько повертається до нас додому! І дуже скоро він зовсім одужає. Я певна. Твій батько, Марі!

Однак чоловіка, який повернувся в наш дім, довелося тягти. Приїжджий батько був батьком у колісному візку. Жовті батькові очі сльозилися; вони ніби зовсім не впізнавали дружину, яка постала перед ним; і нічого в них не перемінилося, коли та дружина почала тремтіти і стогнати. На голові батько не мав волосся — та гармата, яка розірвалася, здерла йому шкіру з черепа. Та найбільше тому сердешному оберемкові у візку бракувало нижньощелепної кістки, найбільшої в людському обличчі, званої просто як нижня щелепа.

Мушу негайно зізнатися: це я сама вирішила, що успадкувала підборіддя від батька. А інакше звідки б у мене взялася така гордовита, непоштива риса? Я ніколи не бачила батька, але, не бачивши, прагнула мати на собі його слід, а з ним і постійну певність, що я його, а він мій. Я зараз не скажу безпомилково — бо ті ранні роки такі далекі, а інші учасники вже зійшли зі сцени життя, — чи тільки після його повернення, в якомусь палкому пориві, приписала своє підборіддя йому, а чи завжди так вважала. Але та відсутність підборіддя мене бентежила, і я прагнула зрозуміти, повніше змалювати собі портрет чоловіка, який виявився моїм бідолашним батьком. Я бажала побачити його довершеним і гадала, ніби моє обличчя може доповнити такий портрет, бо той, що опинився переді мною, був нещасливий і погублений.

Мені привидівся проблиск майбутнього, коли привезли батька. Ніби віконце відчинилося, і звідти долинув голос.

Хай у людини у візку й не було нижньої щелепи, але на її місце прилаштували срібну пластину. Її відлили за подобою найнижчої частини дуже усередненого людського обличчя. Її зробили за шаблоном, а отже можна з легкістю виснувати, що таке саме срібне підборіддя, як у батька, зараз мали ще кілька десятків знедолених. Срібну пластину можна було знімати. Батько, який повернувся, складався з двох частин, які доточувалися разом майже безболісно.

Бідолашний батько не розумів, де він. Був нездатний упізнати дружину, не міг сказати, що дівчинка, яка мовчки його розглядає, — його власна донька.

На допомогу мати знову найняла повитуху, добру товсторуку жінку із задишкою. Вона бралася до будь-якої оплачуваної роботи, що їй нагоджувалася, і часто ходила до доктора Зендера, лікаря з сусіднього селища. Разом вони облаштували для батька кімнатку поруч із кухнею, і він її вже ніколи не полишив, щойно туди потрапив. Просто лежав там весь день, іноді позираючи з вікна, іноді витріщаючись на стелю, але, здається, ніколи ні на чому не зосереджуючи погляду. Я годинами сиділа з батьком; він не розмовляв зі мною, і тоді я щось йому говорила, уявляючи все, що б він хотів мені розповісти.

Після того як привезли батька, мати піднялася у свою спальню і зачинила двері. З плином днів вона щодалі більше часу проводила не встаючи. Вона вже не рухалася, а це їй завжди шкодило. Доктор Зендер казав, що мати у стані виразного переляку, і її треба поволі заохочувати приходити до тям. Все її тіло змінилося після того, як привезли батька; шкіра пожовкла й вилискувала, мов цибулина. Від неї по-новому пахло. Якось зимового ранку я побачила, що вона лежить і плаче надворі, майже роздягнена. Я допомогла їй повернутися в ліжко.